

KANAĐANI

DOČEKAO ME TAJ ZID LICA, jednakih, bezličnih, kao kod onih karikaturista koji bezbroj puta ponove isto lice da bi nacrtali masu — kontinuirana polukružna ploha preda mnoom poput nekoga konkavnog zrcala, tako da su mi se pomiješale u sjećanju dvorane u kojima su se okupljala, mjesta gdje sam ih gledao: Toronto, Ottawa, Calgary, Vancouver.

Katkad ga sanjam: priviđa mi se kao jedno jedino lice, živo, s tisućama užagrenih očiju, polipski gladno, puno nade. I mislim: to nije zid, to je zrcalo, to je moje lice koje vidim izobličeno u polukružnom odrazu, ozareno istim očekivanjem, nekom nadom koju sam već bio zaboravio ili potisnuo s godinama. To je zid koji je tu stajao, znali smo da je tu a da ga nismo bili svjesni, i sad smo se iznenada, na putu, s njime sudarili. Kao kad ugledaš svoje lice u zrcalu, pa iako ga gledaš svaki dan, iznenada ga vidiš bez iluzija, kakvo zaista jest — ono što se banalno zove trenutkom istine.

Osjećam se zarobljen tim zidom — zidom plača, zidom nade, zidom istine — uvučen u stupicu, stiješnjen. Tko je podigao taj zid između »njih« i »mene«? Taj zid do sada nevidljiv, kao sazdan u samim glavama, od puke paučine misli, a trajniji, viši i neprelazniji od berlinskog? Kako to da smo se tolike godine pravili kao da ga nema? Tko je tu, suočen s tim zidom, vani, a tko unutra?

Ali nema mi izlaza iz tog polukružnog slijepog bedema. Ne mogu se okrenuti, sjesti na avion i pobjeći. Kao što čovjek u zrcalu nema bijega od vlastite slike. Nema takvih aviona. Nema druge nego se suočiti.

I onda, postupno, udubljujući se, vidiš: to je zrcalo koje na svojoj tamnoj strani, u nepreglednoj dubini, skriva tisuće ljudskih sudbina. I što mu se više približujem, što me više pritišće, zid se

sve više rascvjetava u tisuće lica, lica izgubljena lica nađena, kao da ih se prisjećam nakon duga zaborava, kao da ih svakog pojedinačno prepoznajem. I svako od njih kao da mi vraća moju vlastitu sliku u tisuću varijacija. Tu sam, s malo više sreće ili nesreće, kako god hoćete to nazvati, lako mogao biti i ja, kao bjeGUNAC ili izopćenik, kao kruhoborac ili pustolov, kao sin ili brat, ili naprosto kao sunarodnik koji je po naravi stvari s tim ljudima mogao ili trebao dijeliti zajednički život. Tu u tom zidu sam mogao biti ugrađen i ja. Svako od tih lica moglo je biti moje. Moram se pogledati u lice.

Ima u tom zidu nešto prastaro, sudbinsko, biblijsko. Ali što dulje gledam, za cijelo to vrijeme mog boravka u Kanadi, zid se sve više raspada. Uskoro više nije potrebno ni svirati u trublje da bi se srušio, dovoljno je kako je netko rekao, sjesti preda nj skrštenih ruku i promatrati kako se raspada.

Iako ga katkad, ovih dana, još uvijek sanjam, znam da ga nema, znam da je privid sazdan od obmana, predrasuda, zabluda, iluzija, od izmišljenih krivnji, od starih nepravdi, od prešućenih uvreda i glasnih laži, nevidljive paučine koju je ispleo podmukli pauk povijesti. Proždrljivo isisavajući njihovu ljudskost, on od ljudi pravi zidove, kohorte, legije, vrste.

Što je na kraju ostalo od zida? Bilo je dovoljno prisloniti ruku da osjetiš mekotu ugrađenog ljudskog mesa. Ostali su, kao uvijek, ljudi koji se koprcaju u paučini. I zbog njih sve ovo pišem: zbog onog dragog čovjeka u Ottawi, tvrdog Hercegovca, koji se toliko grize što misli da neće doživjeti da vidi rodno mjesto, da mu to zagorčava inače lijep i sretan život: sjedio sam s njim, kad smo se opraštali, na aerodromu, možda cijeli sat, šutke: bilo je toliko toga što smo jedan drugome i mogli i htjeli reći, da je to bilo previše za riječi — u toj prisnoj ljudskoj šutnji usredotočio se kratki susret naših sudbina, naših pomiješanih sreća i nesreća.

Zbog onog mladog, marljivog i poduzetnog mladića u Torontu, koji je morao otići prije nego je završio školovanje pa sad, opsjednut hrvatskom kulturom, ulaže svu svoju neumornu energiju i sve slobodno vrijeme u njeno promicanje. Zbog one skladne, smirene zagorske obitelji u Calgaryju koja je svesrdno prihvatila širinu i slobodu okoline prerije kao svoj krajolik, koja ne gaji nikakve iluzije da će se vratiti, ali ne propušta da staru ljubav prenese na djecu. Zbog onih mojih razgovorljivih Dalmatinaca, koji po Vancouveru šetando, kao po splitskoj rivi, bistre politiku koliko našu toliko kanadsku, s mirnom distancom, kao gospodaruni. Zbog onog oštroumnog i strpljivog čovjeka (i njegove lijepe žene:

dvoje visokih, ponosnih ljudi) s kojim sam, u drugom životu, s nešto sreće, mogao poživjeti kao susjed, prijatelj, čovjek.

PUTOVAO SAM PO SVIJETU DA UPOZNAM DRUGE, sad kao da putujem da upoznam Nas. Nekoć, onih prvih desetak godina nakon rata, kada je putovati bilo teško, ako ne i nemoguće, gladno smo tražili »svijet«: na prvim putovanjima, kao zatvorenici pušteni na slobodu, udisali smo miris inozemstva, drugosti, razlike. Htjeli smo se često ututkati u spasonosnu anonimnost tuđine, da nas ne prepoznaju, da ne budemo ništa, to jest da budemo samo ono što jesmo — »naše« smo čak i izbjegavali. »Naših« smo imali i doma. »Naše« nam nije govorilo puno dobrog.

Svako »mi« u našem poslijeratnom životu izravno je ugrožavalo »mene« — i što smo se više busali u grudi »našim«, sve se manje zapravo znalo tko smo to »mi«. Zbog tog »našeg« sve više smo gubili svijet.

Onda je odjednom — prvo postupno, a onda nenadano — ispalo da su naši sve više svijet, da je svijet sve više naš: raštrkani kao Armenci pod vlašću Porte ili kao Irci pod vlašću krumpirove zlatice, kolonizirali smo i najudaljenije kontinente, Južnu Ameriku, Kanadu, Australiju. Ispalo je nekako da »naši« ne putuju da svijet vide, nego da tamo žive, da nisu na privremenim izletima, nego zauvijek. Koliko je trebalo da to »zauvijek« dopre do svijesti njima, ne znam, ali nama je trebalo dugo. Stalno smo vjerovali: sve će se to srediti. Čekali smo kao one legendarne žene moreplovaca. Vrijeme je za nas stalo. Rat kao da je bio jučer: godine mira prolazile su kao u nekom polusnu. Život nam se pružao, kao malo djeci, na žličice. Nismo ni primijetili kako se prorjeđujemo, kako ih sve više odlazi, kako smo »mi« sve manje mi.

I sada je, ovdje, nekako prvi put ispalo da sam preletio pola globusa i da sam među »svojima« — i dočekali su me kao svojeg. Gledamo se kao obitelj koja se okupila nakon dugog vremena, pa se jedva i prepoznaje: neki su stariji, neki su porasli, svi su se promijenili. Pokušavamo prepoznati što jedni za druge osjećamo. I nakon svih ovih godina, jedva više i sâm siguran tko sam, othranjen na zavičajnoj obrambenoj skepsi, na evropskom nasljeđu individualizma i kozmopolitizma, na hladnoj košti »slobodnoga strijelca«, postavljam prije svega pitanje: tko smo to mi? Ovako suočeni negdje u svijetu, jesmo li i mi sad samo Drugi? Slučajna, privremena enklava u svijetu, u svijetu koji kao da neminovno dolazi, u kojem će svi biti samo Drugi?

Ili putujem možda po svijetu kao onaj »nepotpuni gospodin« iz afričke folklorne priče, koji luta okolo da traži dijelove tijela koji mu nedostaju, da bi se upotpunio, da bi opet bio čovjekom?

Putujem po svijetu, a najradije bih se zavukao negdje kao pas u jazbinu i lizao rane.

KOLIKO SU HRVATI, TOLIKO SU I KANAĐANI. Tako ih često i zovu kod nas, kad navraćaju u zavičaj — naši Kanađani, ili Švicarci ili Šveđani. Koliko su naši, toliko su i njihovi. Koliko su mi toliko su i oni. Viđao sam, dakako, i prije po svijetu naše, kako ih, s nešto sućuti ili zavisti zovu »gastarbajteri«, i naslušao se sentimentalnih priča koje je naša licemjerna službena štampa promicala, o »čežnji za zavičajem«, o »raskinutim obiteljima«, o »porušenim ognjištima«, o »pečalbarskim sudbinama«, garnirajući ih folklorom, državnom propagandom i lažnim obećanjima — gledajući pri tom kako da uzme što više njihovih teško zarađenih deviza, a da im u isto vrijeme ne da ni udžbenike ni učitelje vlastita jezika. Susretao sam te nesigurne i uplašene, raspete ljude: jednom nogom u tuđini, odakle ih mogu svaki čas izbaciti, kao nepoželjne, a drugom u domovini, gdje ih mogu svaki čas više ne primiti kao sumnjive. Radnu snagu, nezaštićenu, raspršenu, koja po cijeloj Evropi obavlja poslove koje nitko drugi ne radi tako jeftino ili ne radi uopće, koja ne živi ni ovdje ni tamo, nego u nekom ekstrateritorijalnom limbu stravičnih vlakova i autobusa koji ih, onako pune stalnoga straha i stalne nade, prevoze gore dolje kao neke čunke koji tkaju našu istinsku vezu sa svijetom.

Ali ovo je nešto drugo. Ovdje me dočekuju samosvjesni domaćini, na svome, stanovnici Kanade, građani svijeta — ne odriču se ničega: ponose se time i što su naši i što su Kanađani. Žele zadržati prošlost, ali se ne odriču sadašnjosti, još manje mogućnosti koje im pruža budućnost. Zašto se ponose da su Kanađani, to je očito, manje je očito zašto se ponose našijenstvom. U svojim zanimanjima, u svojim godinama starosti, svi stoje bolje nego što u prosjeku stoje njihovi vršnjaci kod nas i bolje nego bi stajali da su ostali ovdje. Moj vlastiti ponos koji je od gledanja sunarodnika na privremenom životu u domovini ili na »privremenom radu« u tuđini već pomalo klonuo, opet se među njima rađa. Imaju dobre poslove, lijepe kuće, situirani su, adaptirani, na svome. Njihova djeca idu u dobre škole, sviraju violine, studiraju elektroniku, igraju *baseball*, odrastaju trojezično, imaju budućnost. Ravni su svakom oko sebe: biraju i bivaju birani. O da,

oni su bez sumnje Kanađani: velika ih većina zna, ma što govorili u kakvom slabom času, da se nikada više neće vratiti. A i zašto bi?

Zavoljeli su zemlju u kojoj žive, s ponosom pokazuju ljepote krajolika, kao svoga. A i ne mogu oni da ne vide: zemlja je bolja. Krajolik možda nije ispunjen osjećajima i uspomenama kao onaj u kojem su odrasli, ali ljudski je život bolji. I posve su u pravu da se ne zanose iluzijama o povratku: osobna sreća njihova i njihovih obitelji, njihove djece, važnija je od nostalgije, važnija od hrpe starog kamenja — pa čak i da im nostalgija ne stvara lažne slike i da ih povijest ne obmanjuje. Sreća? pitat će netko od njih. Sreća, odgovaram, istina malo okrnjena gubitkom, ali sreća. Nema druge sreće: i najsretnije lice obilježeno je ponekim bolnim ožiljkom. Pokažite mi sretnog čovjeka: samo onaj koji nikad nije ništa imao, ne zna što je gubitak. Hoćete li reći da smo »mi« prošli bolje, bili sretniji?

Ne kažem ja da je tamo lako: ni Kanađani ne dočekuju došljake raskriljenih ruku, i oni su neki »mi«, ne vole najezdu »drugih«, i oni misle da imaju nekakav svoj »povijesni teritorij« — ma koliko ta povijest bila kratka, a teritorij prostran. Nije lako počinjati ispočetka, ni od čega, bez pomoći rođaka ili susjeda. Nije lako naučiti jezik. Nije lako istovremeno htjeti se asimilirati i ostati što si bio. Ali kažem onako za utjehu: nigdje nije lako. Nije lako bilo ni »nama« — iako drukčije, drukčije, ali nije.

Prihvatili su emigraciju kao jednu od ljudskih sudbina — ima i gorih! — prihvatili su nostalgiju kao dio svoje naravi. I ja im kažem: možete ostati u svojoj zemlji i cijeli se život osjećati kao emigrant, a možete emigrirati i naći domovinu — ne samo novu, nego i svoju vlastitu, u jasnom pogledu na nju, u razumijevanju i svojega i njenoga mjesta. Nitko nije odgovoran za svoju sudbinu, ali je svatko odgovoran za svoje držanje u njoj. Narod se mora znati pristojno podrediti svojoj povijesnoj nevolji, ako hoće da preživi. Od svojih nedostataka stvorite vrlinu: budite građani svijeta! Na svakom se mjestu može graditi život: ljudi su kao ona mahovina koja uspijeva i na Sjevernom polu i u užarenoj Sahari.

O da, nostalgija im još ocrtava pred očima idealizirane slike staroga kraja, hercegovačke kamenjare, ličke pašnjake, ubavo Zagorje, neki »prirodan« život ututkan u *oikosu*, među »svojima«. Ali oni u dubini duše znaju da toga kraja, toga života više nema. Možda tu iluziju gaje još samo oni među njima koji se ne mogu ni na kratko vratiti da to vide svojim očima. Oni koji dođu u privremeni posjet brzo gube iluzije. I njihova čežnja za starim krajem utapa se postupno u opću modernu nostalgiju za jednostav-

nošću pastoralnog života, u ekološki pasatizam, u žaljenje za djetinjstvom ili mladošću.

I kad se vrate, pitaju se samo jedno: zašto Hrvatska ne može biti kao Kanada, zašto se *tamo* ne bi moglo živjeti i raditi jednako dobro?

Zašto se ne može tako živjeti u Hrvatskoj, preslab sam da odgovorim, možda bi trebalo pitati cijelu povijest — pa makar, kao obično, slegnula ramenima! Ali kad me netko od tih posjetilaca upita sa zgražanjem kako to da toliko mladih ljudi u starom kraju ništa ne radi i ne zna raditi, onda im kažem ono što znam: oni su kroz sve ove godine naučili samo jednu stvar — da se poštenim radom ništa ne može steći. Postići se moglo nešto samo ako odeš u političku školu ili u inozemstvo — to ti je gotovo sav izbor — a inače si, zna se što: crnac, *nigger*, kopač, i radiš tek toliko da preživiš. Praviš se da radiš da bi se pravio da živiš.

Oni među njima koji se ne vraćaju nego svraćaju, sve više vide razlike između svoje slike o domovini i domovine. Između nas i njih. I dok govore o tome, osjećam i sam jednu razliku: oni govore kao slobodni ljudi, koji se ne boje da istinu vide i da je slobodno kažu: ne boje se čak ni domovine. Govore bez onog stalnog opreza u riječima, bez značenja skrivenih između redaka, bez straha od »zlomamjernog tumačenja«, koji su se uvukli neizlječivo u naš govor, u samo mišljenje. Taj naš oprez nije oprez mudrosti, nego oprez egzistencijalni: govorimo ne da nešto kažemo, nego da preživimo. Pravimo se da govorimo. Slušam taj njihov govor, na lijepom neopterećenom hrvatskom, i dođe mi kao da slušam glazbu.

I dok o tome govorimo, dok se ovako uzajamno odmjeravamo ili tješimo, katkada, samo katkada se izbjegavamo pogledati u oči: ima u svemu neki mali, skriveni, podmukli osjećaj obostrane krivnje. Oni se osjećaju krivim što su otišli — čak i kad krivi nisu nimalo, kad su otišli prisilno, u potrazi za budućnošću, pomišljaju »da smo samo još malo izdržali« ili »da je samo ono bilo onako« — kao da bi njihova nazočnost, među povijesnim metlama koje su nas razbacale, bilo što izmijenila, bilo kome pomogla. Mi se osjećamo krivim što smo dopustili da odu — kao da smo se mogli suprotstaviti — što se nismo za njih odlučnije borili, što smo olako prihvatili njihov odlazak.

Gledam ih kao da gledam jedno od izgubljenih plemena izraelskih. I zaista, osjećam opet u njima nešto biblijsko, kao i na početku. »Narodi su«, kaže Giambattista Vico u *Novoj znanosti*,

»prvo sirovi, onda strogi, tek onda dobrohotni...« Oni su, nema sumnje, tvrdi Hrvati. Ono što čovjek u prvi čas ne shvati jest da su to tvrdi ljudi, očvrtnuli u borbi za opstanak, vrlo svjesni da su opstali samo svojom zaslugom. Odatle imaju nešto od onih prvih emigranata na Novom kontinentu, kao engleski puritanci u sedamnaestom stoljeću, »moral stegnutih zubi«: prkosni moral da se dokažeš unatoč svemu, strogi moral koji ne trpi slabost ni duha ni tijela, nepokolebljivu vjeru u one malobrojne zasade koje ih drže na okupu.

Jedna je od njih to što su Hrvati. I kad netko kaže da su tvrdi, kažem da je pravo čudo što nisu i tvrdi. Jer iza njih je život ne samo pun teškoća, nego i uvreda. Neke su od njih naprosto uvrede kakve život nanosi živima i njih je lako oprostiti i zaboraviti, ali ima onih drugih koje živima nanose živi: nasilje Drugih, osi-onost vlasti, glupost ideologije, koje ih vrijeđaju u osobnoj časti, u zdravoj pameti, u najdubljim osjećajima. A oni koji su im zagorčili život i natjerali ih, ovako ili onako, politički ili ekonomski, da odu, sada im još uvijek zagorčavaju život u tuđini time što ih proglašavaju ekstremistima, šovinistima, teroristima, ustašama. Kažem: pravo je čudo da nisu i tvrdi. Jer oni su tvrdi, ali ne bigoti. Čvrsti u onom u što vjeruju, ali nisu ekstremisti. Oni žele pravdu ali nisu revanšisti. Oni ne traže nemoguće: da im se vrati prošlost. Ali i kad traže moguće, uz sve uvažavanje »realnosti«, kad pokazuju političku pomirljivost, popustljivost, želju za mostovima, vezama, dočekuje ih uvijek isto lice domovine, s novim uvredama, s novim traženjem koncesija, novim uvredljivim uvjetima.

I iz sviju njih, iz cijelog tog klupka sudbina, izbija samo jedno jedino pitanje, koje će postaviti svakome koji pred njih stane: dokle *ovako*?

SUOČENI, STOJIMO I NIJEMO SE GLEDAMO. U tom dugom trenutku šutnje cijela je naša prošlost. U njemu nas dijeli golemi, nepremostivi jaz godina, daljina, infamija. U njihovim očima je ta iskonska, biblijska glad, a ja nisam nikakav Mesija.

Glas mi zastaje u stegnutome grlu.

Što oni očekuju, toliko željno, da čuju od mene, i što im ja mogu reći, i kao pisac i kao čovjek? Zacijelo ništa o politici. Što bih im ja mogao reći o politici što oni ne znaju bolje od mene, jer imaju distancu i vremensku i prostornu? Ja koji sam i kao građanin i kao pisac gotovo cijeli život isključen iz svake politike, gotovo izbrisan iz javnosti, i koji imam isto toliko malo prava

i, mogućnosti da odlučujem o sudbini domovine koliko i oni? A i ne želim se, u ovom gotovo svečanom času, olako svrstati u redove onih koji spremno grme o politici, znali nešto o njoj ili ne znali, nudeći prazna obećanja, lažne utjehe, jeftina proroštva. Takvih su se valjda i prije mene nagledali, i koliko će ih se još nagledati!

I pitam se što ih je zapravo okupilo tu ispred mene i što ih, bez obzira na razlike starosti, profesija, spola, vjere, imovnog stanja, trajanja i razloga izgnanstva, ujedinjuje? Samo to što govore istim jezikom. Ali jezik ne postoji u zraku, kao apstrakcija, jezik živi samo u ljudskom govoru, u pjesmama i pričama. Koliko pjesme i priče žive u jeziku, toliko jezik živi u njima. I oni hoće da ga opet jednom čuju: govor svoga plemena, priču oko vatre, oko koje se okupljaju u noći, najljepše riječi koje se pamte i koje griju iznutra, pjesme koje nas u hladnom svijetu zaogrću toplinom.

Hoće da čuju kako u riječima treperi glazba napola zaboravljenih glasova (njihovih rođaka, njihova roda), kako u sibilantima šumi vjetar u slavonskim šumama, kako se u grlenim glasovima kotrlja šljunak na baščanskom žalu. Hoće čuti da nisu sami na svijetu, da im život nije zauvijek presječen nadvoje, da nisu otuđeni od vlastite prošlosti. Hoće čuti glasove iz Atlantide. Tu literatura ima staro značenje: ona je pamćenje vrste.

Odlazem u stranu sva predavanja što sam ih za tu priliku pripremio. I kad počnem govoriti, spontano, izravno njima — otkrivam da govorim opet jednom kao pjesnik, nešto što sam već gotovo zaboravio u ovim ciničnim vremenima. Riječi ovdje opet imaju nekadašnju svježinu samoga daha. Govorim iz duše, kao šaman, kao vates. Riječi ne treba zapisivati, one su tu kao voda u svom prirodnom kruženju. Hrvatski sam pisac i oni su moja prirodna publika. Živimo, makar nakratko, u stanju prirodne razmjene dobara, u kojem smo, s nešto više povijesne sreće, mogli živjeti trajno.

Što im govorim? Priče, pjesme, legende. Kao u groznici, fabuliram na licu mjesta. Čitam iz pamćenja pjesme hrvatskih pjesnika. I znam da govorim dobro jer ih slušaju kao da su tu, na licu mjesta, i napisane. Ne slušaju smisao: slušaju samu glazbu riječi, pamćenje cijelog jezika. Jezik u mojim ustima opet pjeva kao nekoć, nepotrošen, nevin, svet.

I odjednom, godine više ne znače ništa, daljine, oceani, ratovi. Riječi su opet jednom čarobne i prepuštam im se kao dijete. Pjesme opet premošćuju jaz šutnje i zaborava, preko svih zavađa, svih ograda, svih nesporazuma i starih uvreda. Kaže se da pjesme

i priče grade mostove među narodima — ovdje ga grade između jednog naroda.

I zaista, makar nakratko, makar u samo ovom kratkom sretnom času, osjećam da smo jedan narod.

Antun Šoljan